

EMİR ÖMER HAN'IN SULTAN II. MAHMUD'A GÖNDERDİĞİ MUHABBETNAME MECMUASI HAKKINDA*

About The Corpus of Muhabbat-nama Sent By Amir Umar Khan to Sultan Mahmud II

Saidbek BOLTABAYEV**

Öz

Hokand Hanlığının 10. hükümdarı olan Emir Ömer Han, sert bir siyasi kişiliğinin yanı sıra inşa ettirdiği medreseler, camiler, su kanalları, başarılı iç ve dış siyaseti, kurduğu ilim ve edebiyat meclisleri, sanata, ilme, edebiyata ve sanatçılara verdiği önem ile öne çıkan şair hükümdarlardan biridir. Çalışmamıza konu olan *Muhabbetname* isimli mecmua Emir Ömer Han tarafından İstanbul'a gönderilen elçilik heyeti vasıtası ile Sultan II. Mahmud'a hediye edilmiştir. Daha önce Yıldız Sarayı Kütüphanesinde iken günümüzde İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinin müzesinde TY 5452 numarada *Necit-name* adı ile kayıtlı bu mecmua çeşitli tezhiplerle süslenmiştir. Dört şairin yedi divanından oluşur. Ali Şir Nevâyî'nin *Bedâyi'ü'l-Bidâye* dibacesi ile başlayan *Muhabbetname* mecmuası şiirlerle süslenmiş mensur bir hâtimeyle tamamlanmaktadır. Bunların arasında ise Nevâyî'nin *Hazâyini'l-Ma'anî*'sinde yer alan *Ġarâ'ibu's-Şigar*, *Nevâdirü's-Şebâb*, *Bedâyi'ü'l-Vasaf*, *Fevâ'idü'l-Kiber* adlı divanları, *Emir Ömer Han (Emiri) Divanı*, *Luţfi Divanı* ve *Fuzulî Divanı* bulunmaktadır. Makalede divanlar dibaceleriyle birlikte ele alınmış, dibacelerin diğer nüshalardan farklı olan kısımları ve özellikleri üzerinde açıklamalar yapılmış, divanlarda bulunan şiir türleri ve sayıları belirtilerek Türkiye'deki yayımlarında bulunmayan şiirlerin transkripsiyonu yapılmış, diğer nüshalarından farklı olan özellikleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca çalışmada hâtime kısmının metni ortaya konularak eserin bir mecmua halinde Emir Ömer Han'ın buyruğuyla Osmanlı Devleti'ne gönderilmek üzere Hicrî 1234 yılında tertip edildiği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ali Şir Nevâyî, Emirî, Luţfi, Fuzulî, Dibace, Divan, Hokand Hanlığı, Çağatay Türkçesi.

Abstract

Amîr 'Umar Khân, the 10th ruler of the Kokand Khanate, is one of the poet rulers who comes to the forefront with his tough political personality as well as with madrasahs, mosques, water channels he built, successful domestic and foreign policy, the science and literature assemblies he organized, the importance he gave to art, science, literature and artists. The collection of divans (dîvân: collection of a poet's poems) named *Muhabbat-nâma*, which is the subject of our article, was sent by Amîr 'Umar Khân to Sultan Mahmud II through the diplomatic mission. While it was previously in Yıldız Palace Library, today this collection is registered with the name of *Necit-name* with the number TY 5452 in the museum of Istanbul University Rare Works Library. The book is decorated with exquisite illuminations. It consists of seven divans of four poets. The *Muhabbat-nâma* collection begins with preamble of 'Alî Shîr Navâ'î's *Badâyi'ü'l-Bidâya*, ends with a prose epilogue decorated with some poems. Among them there are the divans named *Gharâ'ibu's-Şigar*, *Nevâdirü's-Şabâb*, *Badâyi'ü'l-Vasaf*, *Favâ'idü'l-Kibar* which are parts of Navâ'î's *Khazâ'inu'l-Ma'anî* and *Divans of 'Umar Khân (Amîrî)*, *Luţfi* and *Fuzulî*. In the article the divans are discussed with their preambles and different parts, and features of preambles from other copies are emphasized. It is stated the number and type of poems in every divan, and the poems not found in publications in Turkey are transcribed. The different features from the other copies are emphasized, Eastern Turkic features in *Fuzulî's Divan* are listed. At the end of the article, the text of the epilogue part was given and it was determined that

* Geliş Tarihi: 14.08.2020, Kabul Tarihi: 24.09.2020. DOI: 10.34189/hbv.98.005

** Dr. Öğr. Üyesi. Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, saidbekboltabayev@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5200-5845>

the work was arranged by order of Amīr ‘Umar Khān as a collection in 1234 of the Hijrī calender in order to be sent to the Ottoman State.

Keywords: ‘Alī Shīr Navā’ī, Amīrī, Lutfi, Fuzuli, preamble, divan, Khanate of Kokand, Chaghatai Turkic.

1. Giriş

Tam ismi Emir Seyyid Muhammed Ömer olan ve 1810 – 1822 yılları arasında Hokand Hanlığını yöneten Ömer Han 1787 yılında dünyaya gelmiştir. Hokand Hanlığında 37 yıl (1763 – 1800) hükümdarlık yapan babası Narbota Biy vefat ettiğinde o 12 yaşındaydı. Narbota Biy’in vefatının ardından başlayan taht kavgalarında büyük oğul ve Ömer Han’ın ağabeyi olan Âlim Han galip gelerek tahta çıktı. Âlim Han’ın döneminden itibaren Hokand Hanlığının yöneticilerinin *biy* (<bey) yerine han unvanını kullandıkları görülmektedir. Ömer Han gençlik yıllarını ağabeyinin himayesinde sarayda geçirdi. Daha sonra Hokand Medresesinde eğitimine devam etti. Arap ve Fars dillerini öğrenerek Klasik edebiyata ilgisi arttı. Döneminin meşhur bilgini Muhammed Yakub’dan dinî ve tasavvufî eğitim gördü. Eğitimdeki başarısı, üstün bir zekâya sahip olmasının yanı sıra askeri yetenekleri sayesinde genç yaşlardan itibaren önemli görevlere getirildi. 1807 – 1808 yıllarında ağabeyi Âlim Han, Fergana hâkimliğini Ömer Han’a verdi. Bu dönemde dayısı olan Andican hâkimi Rahmankulı Biy’in kızı Mahlar Ayım Nâdire ile evlendi. Kâmile, Mekkûne mahlaslarıyla şiirler yazan Mahlar Ayım Nâdire’nin Ömer Han ile evliliği, aile hayatı ve çocuklarıyla ilgili bilgiler XIX. yüzyılda yazılan tezkirelere konu olmuştur (Vohidov, 2010: 295).

1810 yılında Âlim Han’ın Taşkent dönüşünde bir kumpas sonucunda öldürülmesinden sonra Hokand Hanlığının 10. hükümdarı olarak Ömer Han tahta çıktı ve vefatına kadar (1822) hanlığı yönetti. Emir unvanını kullanmasıyla öne çıkan Ömer Han’ın döneminde Hokand Hanlığının sınırları kuzeyde Türkistan şehrine, batıda Semerkand’a, güneyde Kuhistan, Hisar ve Şehrisebz’e, doğuda ise Doğu Türkistan’a kadar yayılmıştı (Omonov, 2016: 15). Ömer Han’ın hükümdarlık yılları çetin siyasî mücadelelerle geçmiştir. İlk başlarda Buhara Emirliği ile dostane ilişkiler kurulmuşken daha sonra iki hanlık arasında Taşkent, Türkistan, Cizzah, Hocand ve özellikle Oratepe bölgeleri üzerinden çekişmeler yaşanmıştır. Bu çekişmelerde Ömer Han’ın üstünlük sağladığı görülmektedir (Vohidov, Holikova, 1992: 38).

1818 yılında Ömer Han büyük Hokand Camiini inşa ettirir. Bu tarihten itibaren *emirü’l-mu’minin* (müminlerin emiri) adıyla anılmaya başlar. Aynı sene orduda onlu sistemi yeniden düzenler. Bu dönemde yazılan birçok tarihi kaynakta Ömer Han’ın adı “cennet mekân” sıfatıyla yer alır (Bobobekov, 1996: 26). 12 Ocak 1822 tarihinde Emir Seyyid Muhammed Ömer Han geçirdiği hastalık sonucunda 35 yaşında vefat eder ve yerine kendisi gibi şair olan oğlu Muhammed Ali Han 15 yaşında iken tahta geçer (Bobobekov ve Hasaniy, 1991: 292).

2. Emir Ömer Han'ın Dış Siyaseti

Emir Ömer Han devlet teşkilatının başlıca göstergelerinden biri olan dış siyasete son derece önem veriyordu. Hokand Hanlığı, diğer Türkistan hanlıklarına göre yeni bir devlet olduğu için diğer devletlerle ekonomik ve hukuki ilişkileri tesis etmekte zorluk çekiyordu. Emir Ömer Han zamanında Hokand Hanlığı ve Rusya İmparatorluğu arasında ekonomik ve diplomatik ilişkiler tesis edildi. 1812 yılında Hokand Hanlığından elçilik heyeti Petersburg'a gönderildi. Petersburg'dan da F. Nazarov diplomatik misyonla Hokand Hanlığına geldi (Halfin, 1965: 223).

Mahmudov'un belirttiğine göre Hanlığın Osmanlı Devleti'yle ilk diplomatik ilişkileri Ömer Han'ın zamanında tesis edilmiştir. Buhara Emiri Haydar Şah'ın Osmanlı Devleti'ne elçilik heyeti gönderdiğini öğrenen Ömer Han 1819 yılında Seyyid Hacı Mir Kurban başçılığında elçilik misyonunu gönderir (2020: 62). Buhara Emirliği ile ilişkilerin gergin olmasından dolayı elçilik heyeti İstanbul'a Hive Hanlığı üzerinden yola çıkar. Ömer Han, gönderdiği mektup ile Osmanlı Padişahına biat ettiğini ifade ederek Halifeden tuğ ve kılıç ister. Doğal olarak bu biat sonucunda elde edilecek itimat ve Osmanlı Devleti tarafından tanınmış olmanın sağlayacağı meşruiyet sayesinde, iktidarlarını sağlamlaştırma ve komşu hanlık ile devletlere kendilerini kabul ettirme imkânına sahip olacaktı. Osmanlı Devleti, konjonktürel şartları göz önünde bulundurarak, Rusya ile imzalanan barış anlaşmasını da dikkate almış, Hokand Hanlığının siyasi taleplerini temkinli karşılamış, içinde bulunduğu şartlar sebebiyle talepleri karşılamaktan geri durmuştur. Osmanlı Devleti Buhara Emirliği ve Hokand Hanlığının bölgedeki güç mücadelesini teessüfle karşılamış ve her iki devletin hükümdarına tavsiye vermekten başka bir yol gösterememiştir (Macit, 2009: 73).

3. Edebi Kişiliği

Hokand Hanlığının birçok yönden kalkınmasını sağlayan Ömer Han 1813 yılında yeni bir saray inşa ettirir. Sarayda Hokandlı ve çevre bölgelerden gelen yetmişten fazla şair ile Hokand edebî muhiti meydana gelir. Son dönem Çağatay nesrinin en güzel örneklerinden biri olan *Darbü'l-Mesel* eserinin müellifi Gülhanî, hiciv şiirleriyle günümüze dek sevilerek okunan Mahmur, *Mecmuatü's-Şuârâ* tezkiresinin müellifi Fazlî, aslen Heratlı olan şair Hazık, Edâ gibi edipler, Üveysi, Nadire, Mahzune, Dilşad Berna gibi kadın şairler bunlardan bazılarıdır. Emir ve Emirî mahlaslarıyla şiirler yazan Ömer Han bu şairlerin de önderi olarak Hokand'da Çağatay edebiyatının yeniden canlanmasını sağlar. Kendisi ve sülalesinin meşruiyetini kazanmak için Ömer Han, kültürel ve edebî yönden Timurluları, bilhassa Hüseyin Baykara'nın (1469–1506) hükümdarlığını örnek alır ve taklit eder. Bunu Hokand edebî muhitinde eserler kaleme alan şair ve yazarların eserlerinde sık sık görmek mümkündür. Örneğin Şair Edâ:

Ger Nevâyîdin Edâ sözin ötkerse ne tañ

Şeyh ‘Umar afzal mu yâ sultân Hüseyn-i Baykara (Hasaniy, 2018: 9).

(Eğer Eda sözünü Nevâyî’den de etkili söyleyebilirse ne aceb, Şeyh Ömer daha faziletli midir ya da Sultan Hüseyin Baykara mı?) gibi beyitleriyle Ömer Han döneminde şiire verilen önemi, edebiyatta yaşanan şahlanişı vurgulamaya çalışır.

XVIII-XIX. yüzyıllar Hokand edebiyatının önemli kaynaklarından biri bizzat hükümdarın isteği üzerine hazırlanan *Mecmuatü’ş-Şuârâ* tezkiresidir. Ömer Han’ın “melikü’ş-şuârâ” olarak nitelendirdiği Fazlî Nemenganî tarafından hazırlanan bu tezkirenin metinde belirtilen ismi *Mecmua-yı Şâirân*’dır. Eserde Hokand Hanlığında Türkçe ve Farsça şiirler yazan şahsiyetlerin şiirleri ve hayat hikâyeleri yer alır. Ancak eser klasik şairler tezkiresi geleneğinde hazırlanmamıştır. Tezkirenin düzenlenmesinde farklı bir metot kullanılmıştır. Her bir şairin şiirlerinden örneğe yer verildiğinde şair hakkında çoğu zaman Farsça, bazen de Türkçe bilgiler verilir. Örneğin bir şairin eserde beş farklı gazeli geçiyorsa beş yerde onun yaşamı ile ilgili farklı bilgilere yer verilir. *Mecmuatü’ş-Şuârâ*’ya kadar hazırlanan tezkirelerde böyle bir düzen söz konusu değildir (Hasaniy, 2018: 6). Hükümdarın ölümünden bir sene önce 1821 yılında tamamlanan ve Özbekistan’da toplam 15 nüshası bilinen *Mecmuatü’ş-Şuârâ* ile birlikte Orta Asya’da bu tarz tezkire yazma geleneği başlamıştır. Örneğin Hive Hanlığında aynı metotla şairler mecmuası hazırlanmıştır (Boltaboyev, 2000: 59). Fazlî’nin şairler tezkiresinin bir kısmı Özbekistan’da Mahmud Hasaniy tarafından yayımlanmıştır (2018).

Ali Şir Nevâyî, Lutfî, Câmî, Fuzulî ve Bîdil gibi şairlerin eserlerine hayranlık duyan Ömer Han, şairleri klasik edebiyat türlerinde şiir yazmaya teşvik ederdi. Türkçe ve Farsça şiirler yazan Ömer Han, Nevâyî’den ne denli etkilendiğini divanının dibacesinde belirtir. Ömer Han, divanına Nevâyî gibi özel bir isim vermemiş olsa da Nevâyî divanlarını örnek alarak eserine Çağatay Türkçesi ile dibace yazmıştır. Ömer Han’ın şiirlerinin yazılış hikâyesi, konusu ve içeriğinin anlaşılması bakımından dibacenin önemi yüksektir. Çünkü dibacede şairin edebiyat düşüncelerine, bazı sosyal faaliyetleriyle ilgili izahlarına yer verilmiştir. Ayrıca dibace yine Nevâyî’ye özenilerek şiirlerle süslenmiştir.

Özbekistan’ın çeşitli kütüphanelerinde divanının toplam 26 nüshası Nevâyî adlı Edebiyat Müzesi tarafından tavsif edilmiş, ayrıca Özbekistan Bilimler Akademisine bağlı Ebu Reyhan Birunî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesinde *Ömer Han Divanı*’nın 17 nüshası bulunmaktadır (Madaminov vd., 2008: 24). Divan Özbekistan’da 1888-1910 yılları arasında 6 kez matbu olarak basılmıştır.

Ömer Han’ın edebi faaliyeti Polatcan Kayumî’nin *Hokand Tarihi ve Onun Edebiyatı* (1998) ve Aziz Kayumov’un *Hokand Edebî Muhiti* (1961) adlı çalışmalarında ele alınmış ise de divanında bulunan Türkçe şiirler ilk olarak *Emirî Divanı* adıyla M. Kadirova tarafından yayımlanmıştır (1972). Daha sonra yeni bulunan nüshalarda tespit

edilen Emir Ömer Han'ın Türkçe gazellerinin tamamı Özbekistan'da A. Madaminov, E. Açılöv, Z. Kabilova tarafından yayınlanmıştır (2008). Son olarak Emir Ömer Han'ın bütün şiirleri 2 cilt halinde *Emirî-Divan* adıyla 2017'de yayınlanmıştır (Kabilova vd., 2017). Bu çalışmada *Emir Ömer Han Divanı*'nın 1877 yılında istinsah edilen Salıcan Yoldaşev'in özel kütüphanesinde bulunan diğerlerine göre tam ve güvenilir bir nüshası esas alınmış, şairin 465 gazel, 53 muhammes, 5 müsemmen, 6 müseddes, 16 tuyug olmak üzere toplam 545 şiirine (toplam 10.229 mısra) yer verilmiştir. Bu şiirlerin 307'si Türkçedir.

H. F. Hofman ise çalışmasının *Amîr* maddesinde Ömer Han'ın siyasi faaliyetleri ve onun döneminde yazılan *Mecmuatü'ş-Şuârâ* ile ilgili bilgi vermektedir. *Emir Divanı*'nın Taşkent, İstanbul ve Berlin'de bulunan nüshalarından bahseden Hofman, *Mecmuatü'ş-Şuârâ*'da ve *Beyaz* adı verilen antolojilerde yer alan Emir Ömer Han'ın şiirlerinin sayfa numaralarını göstermektedir (1969: 87-92).

İstanbul'da ise *Emir Ömer Han Divanı*'nın ilk taş basması Taşkent yayımından daha önce basılmıştır. 1881 yılında İstanbul'da bulunan Özbekler Tekkesinin şeyhi Süleyman Efendi'nin gayretiyle *Kitab-ı Divan-ı Emir Mecmuatü'ş-Şuârâ-yı Asya-yı Vusta* adıyla basılan kitap 1898 yılında ikinci defa neşredilmiştir. Divan üzerinde Türkiye'deki ilk akademik çalışma yüksek lisans tezi olarak Mustafa Tanç'a (1994) aittir. Ayrıca divan, *Yusuf Emirî Divanı* adıyla Yıldız Kocasavaş (2003) ve Kazım Köktekin (2007) tarafından yayına hazırlanmıştır.

Emir Ömer Han'ın şiirlerinin Yusuf Emirî'ye atfedilmesi aslında daha öncelerine dayanmaktadır. Aleksandr Samoyloviç *Çağatay şairi Emirî'nin Tuyuglarından* adlı 1926 yılında neşredilen tebliğinde Ömer Han'ı XV. yüzyıl şairi Yusuf Emirî ile karıştırmıştır. Bu yanlışlık İsmail Hikmet Ertaylan tarafından 1959'da düzeltilmiştir (Eckmann, 2011: 218).

Emir Ömer Han Divanı'nın Türkiye'de 2 yazma nüshası vardır. Birincisi İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde TY 2850 numara ile kayıtlıdır. Yıldız Kocasavaş'ın çalışması bu nüshaya dayanır. İkinci nüsha ise çalışmamızın konusu olan *Muhabbetname* mecmuasının 357b – 414b varakları arasında yer almaktadır.

4. *Muhabbetname* Mecmuası

Emir Ömer Han 1819 yılında Hoca Mir Seyyid Kurban başçılığında elçilik misyonunu Osmanlı Devleti'ne göndermiştir. 1820 yılında İstanbul'a ulaşan elçilik heyeti Ömer Han'ın Sultan II. Mahmud'a yazdığı mektup ile yine Ömer Han'ın buyruğu ile hazırlanan *Muhabbetname* isimli mecmuayı takdim etmiştir. Mecmua hakkında ilk bilgiyi Miyan Büzruk Salihov vermiştir (1930).

Mecmua, TY 5452 numarasıyla İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır. Kütüphanenin katalog bilgisinde eserin adı sehven *Necit-name* şeklinde yazılmış ise de kitabın cildinde ve hâtime kısmında belirtildiği

gibi ismi *Muhabbetname*'dir. Mecmuada sırasıyla Ali Şir Nevâyî'nin *Hzâyinü'l-Ma'anî Divanı*, *Emir (Emirî) Divanı*, *Lutfî Divanı*, *Fuzulî Divanı* ve *Hâtîme* (son söz) yer almaktadır. Türkiye kütüphanelerinde bulunan Ali Şir Nevâyî yazmalarını tavsif eden Agâh Sırrı Levend eser hakkında önemli bilgiler verir (Levend, 1958: 147-150). Ayrıca mecmuada Nevâyî'nin dört divanının bir arada bulunmasından dolayı Türkiye'de yapılan Nevâyî divanları neşirlerinde bu nüshadan söz edilmiştir.

Agâh Sırrı Levend, çalışmasının Nevâyî'nin *Külliyat-ı Devavin* nüshalarını incelediği kısmında nüsha hakkında aşağıdakileri kaydetmiştir:

4 divan bir arada, fakat karışık; cilt lâke, üstü koyu kırmızı üzerine sarı, şemse ve köşelikler yeşil üzerine sarı, kenarlar sarı üzerine yeşil kabartma nakışlarla süslü, içi yeşil üzerine sırma çiçekli bez, nüsha çiçeklerle süslü, ipekli kumanla kaplanmış, miklepsz, kapaktan sonra ebrulu mukavva, arkası kırmızı üzerine yıldız nakışlarla süslü, ortada yıldız ve türlü renkte ince ve kaim çizgilerle çevrilmiş çerçeve içinde iri ta'lik ile yazılmış Farsça kıt'a, nüshanın sonunda da, başta olduğu gibi ebrulu mukavva, ön sayfadaki yazının sonunda "El Abdü'l-müznib Mir Ali" yazılı, müstensih olmalı, ilk varaklar boş, fakat çerçeveli ve kenarları çiçekli.

Zahriyede yıldız üzerine kenarları mavi çizgilerle çevrilmiş yuvarlaklar, v. 4 b ve 5 a da sayfalar baştan aşağı tezhipli, ortada Dibacenin ilk satırları, divanların ilk iki sayfası baştan aşağı tezhipli ve satır araları yıldızlı ve çiçekli, sayfa kenarları mavi ve yıldız çizgilerle çerçeveli, bu çerçeve dışında da yine yıldız çerçeve içinde yeşil ve yıldız çiçekler, gazel başlıkları yıldız çerçeveleri, başlıklarda çiçekler içinde türlü renkten mürekkeple *وله أيضاً* yazılı, gazellerle öteki manzumeler hem metinde hem sayfa kenarında (1958: 148).

Yazmanın dış boyutu 48,6 x 27 cm, yazı kısmının boyutu ise 36,4 x16,6 cm. kalın âbadi kâğıda iri nesta'lik yazısıyla yazılmıştır. Mecmuanın içinde bulunan her eserin başlangıcında başlıklar tezhiplidir. Varak sayısı 496 olup, başta, sonda ve mecmuadaki eserler arasında olmak üzere toplam 18 varak boştur. Metinde 21 satır, sayfa kenarında 28 satır bulunur. Karton muhafazanın cilt tarafında *Muhabbetname* başlığı vardır.

Üç dibace, bir hâtîme ile dört şairin toplam yedi divanını kapsayan mecmuada eserlerin yer aldığı varak numaraları aşağıdaki gibidir:

1. <i>Bedāyi'ü'l-Bidāye</i> Dibacesi	3b – 9b
2. <i>Ġarā'ibü's-Şıġar</i> Divanı	10b – 99a
3. <i>Nevādirü's-Şebāb</i> Divanı	100b – 181a
4. <i>Bedāyi'ü'l-Vasat</i> Divanı	182b – 267a
5. <i>Fevāyidü'l-Kiber</i> Divanı	268b – 355 b
6. <i>Emir (Ömer Han) Divanı'nın</i> Dibacesi	356b – 359a

7. <i>Emir (Ömer Han) Divanı</i>	360b – 412b
8. <i>Lutfî Divanı</i>	421b – 446a
9. <i>Fuzulî Divanı</i> Dibacesi	447b – 450a
10. <i>Fuzulî Divanı</i>	450b – 490b
11. Hâtîme	491a – 492b

493a'da Fuzulî divanındaki *Şikayetnâme*'den 6 beyit bulunmaktadır. 496b sayfasında ise mecmua kâtiplerinin yazısından farklı bir yazıyla Nakşibendiyye tarikatına göre kişi hacetinin yerine gelmesini Allah'tan dilemeden önce okuması gereken dua ve sureler sayısıyla belirtilerek kimlere ithaf edilmesi gerektiği Farsça olarak yazılmıştır.

Mecmuanın başta kapaktan sonra, sonda ise kapaktan önce yer alan ebrulu mukavvalarına mecmuanın tertip edildiği dönemden çok önceki bir zamana ait murakka sayfalarından alınan nesta'lik ile Farsça kıtalar yapıştırılmıştır. Baştaki kıtanın sonunda “Alî el-kâtib” yazıyorsa, sondaki kıtada Levend'in belirttiği gibi “El Abdü'l-müznib Mir ‘Alî” imzasını görmek mümkündür. Ancak Levend'in mecmuanın müstensihisi olarak tahmin ettiği bu şahıs aslında “kıdvetü'l-küttâb”, “kıbletü'l-küttâb” gibi lakaplarla tanınan, nesta'lik yazısının kaidelerini oluşturan Mir Ali Tebrizî (ö. 850/1446)'dir.

Gerek Levend'in makalesinde gerekse mecmuadaki ilgili divanların Türkiye'deki yayımlarında TY 5452 numaralı yazmanın istinsah tarihi 1232(=m. 1816-17) olarak gösterilir (Levend, 1958: 148; Kut, 2003: XLVI; Karaörs, 2016: XVII; Türkay, 2002: XVIII; Kaya, 1996: XVIII; Köktekin, 2007: 8). Ancak mecmuanın istinsah tarihi 1232 değil, hâtîmede açıkça gösterildiği gibi 1234 (=m. 1818-19)'dür (bkz. 1. fotoğraf). İstinsah tarihinin gösterildiği 492b sayfasında Fazlî'nin Türkçe tarih kıtası da vardır:

Bihâmdillâh ki ser tâ ser yazıldı

Nevâyiñij kelâm-ı dilküşâsı

Bu dîvân hâtmî târihinde fazlî

Vefâ birle dâdi hâtmü'n-Nevâyi

Ancak kıtanın “vefâ ve hâtmü'n-nevâyi” kelimelerinden ebced hesabına göre 1235 sayısı elde edilmektedir. Burada tarih kıtası ve istinsah senesi arasında bir tutarsızlık görülmektedir.

Mecmuanın XIX. yüzyılda hazırlandığı ve Mir Ali Tebrizî'nin XV. yüzyılda yaşadığı bilindiğine göre müstensih Mir Ali Tebrizî olamaz. Mecmua tertip edilirken Mir Ali Tebrizî'nin bu yazı örnekleri özel süslenip ilgili yerlere yapıştırılmıştır. Söz konusu sayfaların bir hükümdardan başka bir hükümdara gönderilen armağanın

değerini arttırma amacıyla eklendiğini söylemek yanlış olmaz. Ayrıca burada başka bir mesaj daha vardır: Hokand Hanlığında Timurlular dönemine ait sanat eserlerinin bulunduğunu vurgulayarak Hokand Hanları sülalesinin Altın Beşik anlatısı¹ gibi Timurlulara dayandığını, kendilerinin bir baskıncı olmayıp, bölgenin yasal hâkimi olduğunu belirtmek[...]. Tabii ki bunun sayesinde Ömer Han mektubunda yazdığı gibi Osmanlı Devleti'nin desteğini almak istiyordu.

Burada mecmuanın müstensihî meselesi üzerinde duralım. Eser büyük bir mecmua olduğundan müstensihî bir kişi değil, dört kişidir: Tursun Muhammed, Mirza Rahimkul, Muhammed Yusuf ve Baba Mir Mirza. Onların isimleri 491b sayfasında yer alan mesnevide geçer.

Mecmuanın adı da *Muhabbetname* şeklinde aynı mesnevinin sonunda aşağıdaki gibi belirtilir:

Yazıldı dört dīvān-ı Nevāyī
 Ki boldı bir mücelled içre cāyı
 Yana ikkisi Luṭfī vü Fuzūlī
 Ki bolmuş ehl-i dānişni kabūl
 Belī bu altı dīvān-ı kirāmı
Muhabbetnāme yaṅlıg boldı nāmı

Muhabbetname mecmuasında yer alan divanların ilgili eserin diğer nüshalarından önemli derecede farklılıklar göstermesi dikkat çeker. Levend'in Nevāyī divanlarındaki şiir şekillerini sayılarıyla belirttiği yazısında bazı şiir türlerinin sayıları tarafımızdan yapılan tespitlerden farklılık göstermektedir. Özellikle bu farklılık bütün divanlardaki gazellerin sayısında önemli derecededir (1958: 148). Şimdi sırasıyla *Muhabbetname* mecmuasını oluşturan kısımlarda tespit edilen diğer nüshalarla olan bazı farklılıkların üzerinde duralım.

4.1. *Bedāyī 'ü 'l-Bidāye* Dibacesi

Bilindiği gibi Ali Şir Nevāyī kendisinin tertip ettiği ilk divanına uzunca bir dibace yazmıştır. Kısaca *Faşāhat* olarak da isimlendirilen dibace daha sonra dört divandan meydana getirilen *Ḥazāyinü 'l-Ma'anī*'ye de eklenmiştir. Aslında *Ḥazāyinü 'l-Ma'anī* için Ali Şir Nevāyī ayrı bir dibace yazmış ise de birçok nüshalarda *Muhabbetname* mecmuasında olduğu gibi *Bedāyī 'ü 'l-Bidāye*'nin dibacesi bulunur.

Levend (1958: 148)'in kaydettiği gibi dibacenin son rubaisinde bulunan bir mısra eksik. Ayrıca 6b sayfasında yer alan ruzî aṅa barça kām bolsun yā rab dizesiyle başlayan rubaide de son mısra eksiktir. Ancak bu mecmuada dibacenin diğer nüshalardan farklı olan önemli bir kısmı vardır. Dibacenin son kısmına müstensihler tarafından, muhtemelen Ömer Han'ın emriyle, birkaç cümle eklenmiştir. 9b sayfasında

yer alan bu cümlelerin transkripsiyonu şöyledir:

(11) “Pes bu muḳaddimāt-ı şerif maḫmidāt-ı münifdin (12) ma'lūm olındı kim bu ebyāt-ı perişān ba'zısı şıḡar sanıda ve berḫisi 'unfuvān-ı şebābda (13) ve ba'zısı zamān-ı kūhūletde ve berḫisi evḳāt-ı şeybde ayılmış üçün tertib vērūrde (14) Emīr Ḥusrev Dihlevī tertibde kim Tuḫfetü's-şıḡar ve 'Aynü'l-Kemāl ve Vasaṭü'l-Ḥayāt ve Baḳıyyetü'l-Naḳıyye (15) tört dīvānına tesmiye kılıpdur, tetebbu'in eylep ol dīvānı ki evvelḡı ḫamdı (16) kāfiyesinde dāl ḫarfı ile ibtidā olındı Ğarā'ibü's-Şıḡar ve ikkinçi dīvān ki anıḡ (17) evvelḡı ḫamdında hem şol ḫarf-ı mezkūr mestürdur. Ammā bu ikkisi tefriḳası budur kim (18) Ğarā'ibü's-Şıḡarınḡ evvel maṭla'ı eşraḳat min 'aksi şemsi'l-ke'si envārü'l-ḫüdā érmiş ve soḡḡısı (19) kim Nevādirü's-Şebāb at ḳoyulmuş maṭla'ı zihī zuḫūr-ı cemālınḡ ḳuyaş kebi peydādur. (20) ve üçünçi dīvān kim Bedāyi'ü'l-Vesā'it müsemmä olunmuşdur. Evvelḡı ḫamdında vāv ḫarfı yazılmışdur (21) kim maṭla'ı bul érmiş; ey nev-beḫār-ı 'arızınḡ şubḫıḡa cān-perver hevā. Ve törtünçi dīvān kim (22) Fevāyidü'l-Kiber atalmışdur, evvelḡı ḫamdın ibtidāyi kāfiyesin nūn ḫarfı ile i'tibār (23) olındı. Ammā maṭla'ı budur kim ey yetti manzar tarḫıḡa mi'mār-ı şun'uḡdın binā.”

Yukarıdaki cümlelerde Nevāyi'nin dört divan tertibini Husrev Dihlevi'nin geleneğinde oluşturması ve her divanda yer alan birinci gazelindeki ilk mısraları ile kafiyeleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu cümleler Nevāyi'nin *Ḥazāyinü'l-Ma'anā* için yazdığı dibacede geçen ifadelerin özeti gibidir. Ancak cümlelerde müstensihin Oğuzca özellikleri kullanmaya gayret etmesi belirgin olarak görülür. Cümlelerin yüklemi olan “ma'lūm olındı”, “müsemmä olunmuşdur”, “yazılmışdur”, “atalmışdur”, “i'tibār olındı” gibi kullanımların yanı sıra, bilhassa “tertib vērūrde” örneğinde bér-filinin kelime başında v- ile ifade edilmesi mecmuanın özel olarak Osmanlı Devleti'ne gönderilmek üzere hazırlandığı düşüncesini uyandırır.

4.2. Ğarā'ibü's-Şıḡar Divanı

Ğarā'ibü's-Şıḡar, mecmuanın 10b – 99a sayfaları arasında yer alır. İlk iki tezhipli sayfa dışında şiirler hem cetvel içine hem de sayfa kenarlarına yazılmıştır. Her sayfa farklı desenler ve çiçeklerle süslenmiştir. Divanda 609 gazel, 1 müstezad, 2 muhammes, 1 müseddes, 1 terci-i bend, 50 kit'a, 77 rubai, 10 lugaz, 46 muamma, 9 tuyug, 49 müfred yer alır. Aslında *Ğarā'ibü's-Şıḡar* divanında lugaz, muamma, tuyug ve müfredler yoktur. Burada lugaz ve tuyugların *Bedāyi'ü'l-Vasaṭ* divanından, muammaların *Nevādirü's-Şebāb*'den, müfredlerin ise *Fevāyidü'l-Kiber*'den alındığı görülür. Bu sebeple *Muhabbetname* mecmuasındaki *Ğarā'ibü's-Şıḡar*'ın seçme divan tarzında oluşturulduğu söylenebilir.

Levend, gazel sayısını 670 olarak göstermektedir (1958: 148). Ancak gazel sayısı 609'dur. Bunların 96'sı *Nevādirü's-Şebāb*'den, 62'si *Bedāyi'ü'l-Vasaṭ*'tan, 45'i *Fevāyidü'l-Kiber*'den alınmış, 406 gazel ise *Ğarā'ibü's-Şıḡar* divanına ait gazellerdir. Mecmuada *Ğarā'ibü's-Şıḡar* nüshalarında bulunan “Āḫ kim terk-i muḫabbet kıldı cānān 'ākıbet” dizesiyle başlayan muhammes ve “Şenā ḫaḳḳa kim ḳāşif-i ḫāl érür” dizesiyle başlayan mesnevi yoktur.

Ġarā'ibü's-Şıġar divanının Günay Kut tarafından hazırlanan yayımında 133 rubai bulunur (Kut, 2003: 536-569). Rubai bakımından diğ̄er nüshalara göre eksik olmasına rağmen transkripsiyonu aşağıda verilen mecmuadaki 68. rubai Günay Kut'un yayımında yoktur:

- [95a/21] Gül bardı ése çemen mu'aţtar bolsun
 Şem' öçti ése kıyaş münevver bolsun
 Şehzâdeġa ger ravza müyesser boldı
 Sulţānġa cihān mülki muķarrar bolsun

Nevādirü's-Şebāb'ın M. Metin Karaörs tarafından hazırlanan yayımında muammaların sayısı 51'dir (2016: 693-701). *Muhabbetname* mecmuası 46 muamma ile sayı bakımından eksik olsa da -şemüd, selmān, lālā, hilāl, yūsuf, yūnus muammaları mecmuada yoktur- aşağıda transkripsiyonu verilen zāhid ismiyle ilgili bir muamma M. Metin Karaörs'ün hazırladığı yayımda yoktur:

- [96b/11] Ay yüzide ġālını körgeç ol ay taptı cemāl
 Āġır ol yüzdin ki taptı vah ki pinhān boldı ġāl

Fevāyidü'l-Kiber'in Önal Kaya tarafından hazırlanan yayımında 88 müfred vardır (1996: 719-736). *Muhabbetname* mecmuasında yer alan 49 müfredin 4'ü Önal Kaya'nın hazırladığı yayımda yoktur. Bu dört müfred aşağıdakilerdir:

1

- [98a/17] Né ġam қаşlar durur kim ġasreti köġlümni yā kılmış
 Né kirpikler oķı kim rüzġarımını қара kılmış

2

- [[98a/21] Né 'aceb ger kılmışam ġül-reng ü bŷyın ārzŷ
 Kim érŷr andın dımaġım içre ot közŷmde su

3

- [98a/h.] 1 Furķatıġdın su durur köġlŷm ġayālı ol sudın
 2 Eyle zāhirdŷr ki zāhirdŷr cemālıġ közġŷdın

4

- [98a/h.] 7 Çŷn élig bermes ki öpsem ol sitemķār éġini
 8 Ol kişi éġlin öpey ki tutķay ol yār éġini

4.3. *Nevādirü's-Şebāb* Divanı

Mecmuanın 100b – 181a sayfaları arasında *Nevādirü's-Şebāb* yer alır. Şiirler

hem cetvel içine hem sayfa kenarlarına yazılmıştır. Divanda 631 gazel, 1 müstezad, 3 muhammes, 1 müseddes, 1 terci-i bend, 1 terki-i bend, 1 kaside, 42 muamma yer alır.

Levend, gazel sayısını 635 olarak göstermektedir (Levend, 1958: 148). Ancak divanda toplam 631 gazel vardır. Bu kısımda da *Nevādirü'ş-Şebāb*'a ait olmayan gazellerden seçilerek ilave edilmiş olması dikkat çeker. 631 gazelin 403'ü *Nevādirü'ş-Şebāb*'a ait olanlarıdır. Diğerlerinin 79'u *Ġarā'ibü'ş-Şıġar*'dan, 92'si *Bedāyi'ü'l-Vasaʔ*'tan, 57'si *Fevāyidü'l-Kiber*'den alınmıştır.

Ayrıca muhammeslerden biri (Āh kim terk-i muhabbet kıldı cānān 'ākıbet) aslında *Ġarā'ibü'ş-Şıġar* divanına aittir. *Nevādirü'ş-Şebāb* divanında kaside yokken *Bedāyi'ü'l-Vasaʔ* divanında bulunması gereken kaside bu kısımda verilmiştir. Terki-i bendden sonra gelmesi gereken kıt'alar da yoktur. Divan son olarak 42 muamma ile bitmektedir (cüneyd, zāhir, 'āmir, ġarīb, ferruġ, lālā, nıkbī, hilāl, yūsuf, yūnus muammaları eksiktir). Bu muammaların 40'ı mecmuanın *Ġarā'ibü'ş-Şıġar* kısmında da verilmişti.

4.4. *Bedāyi'ü'l-Vasaʔ* Divanı

Divan, mecmuanın 182b – 267a sayfaları arasındadır. Burada 648 gazel, 1 müstezad, 2 muhammes, 2 müseddes, 1 terci-i bend, 1 mesnevi, 88 kıt'a vardır. Mecmuadaki bu divanda *Bedāyi'ü'l-Vasaʔ*'ın diğer nüshalarından büyük farklılıklar göstermektedir.

Levend'in gazel sayısını 663 olarak göstermesine rağmen (Levend, 1958: 149) bunu 648 olarak düzeltmek gerekir. Bu gazellerin 63'ü *Ġarā'ibü'ş-Şıġar*'dan, 80 gazel *Nevādirü'ş-Şebāb*'dan, 101 gazel *Fevāyidü'l-Kiber*'den alınmış olup geriye kalan 404 gazel ise *Bedāyi'ü'l-Vasaʔ*'a aittir. Gazellerin 9'u mükerrerdir, yani 4 gazel *Ġarā'ibü'ş-Şıġar*'da, 5 gazel *Nevādirü'ş-Şebāb*'da da vardır.

2 muhammesden biri (mesned-i ġusn üzre tā kim körmişem ol şāhnı) *Nevādirü'ş-Şebāb* divanına aittir. *Bedāyi'ü'l-Vasaʔ* divanının nüshalarında mesnevi bulunmazken burada *Ġarā'ibü'ş-Şıġar*'da olması gereken mesnevi ilave edilmiştir.

Divandaki kıt'aların çok olmasının sebebi ilave olarak *Nevādirü'ş-Şebāb*'da yer alan 45 kıt'anın da buraya eklenmiş olmasıdır.

4.5. *Fevāyidü'l-Kiber* Divanı

Fevāyidü'l-Kiber 268b – 355b sayfaları arasında yer alır. Burada toplam 641 gazel, 1 müstezad, 3 muhammes, 1 müseddes, 1 müsemmen, 1 terci-i bend, 1 sakiname vardır. Bu kısım da *Fevāyidü'l-Kiber*'in diğer nüshalarına göre önemli farklılıklar arz eder. Örneğin 641 gazelin 412'si *Fevāyidü'l-Kiber*'e ait iken, 95'i *Ġarā'ibü'ş-Şıġar*'dan, 56'sı *Nevādirü'ş-Şebāb*'dan, 78'i *Bedāyi'ü'l-Vasaʔ*'tan alınmıştır. *Bedāyi'ü'l-Vasaʔ*'ta geçen 5 gazel burada tekraren verilmiştir.

Divandaki 3 muhammesin biri de *Bedāyi'ü'l-Vasaf*'tan alınmıştır. Divan son olarak sakiname ile biter. *Fevāyidü'l-Kiber*'in diğer nüshalarında olan kıt'alar ve müfredler burada yoktur.

4.6. Emir (Ömer Han) Divanı'nın Dibacesi

Mecmuada 356b–359a sayfalarında bulunan mensur dibace, Levend tarafından Sultan Hüseyin Baykara'nın Türkçe ve Farsça şiiirlerinden toplanan divanı için yazdığı dibace olarak değerlendirilmiştir (Levend, 1958: 148). Ancak Hüseyin mahlasıyla şiiirler yazan Hüseyin Baykara'nın divanı için bir dibace yazdığı bilinmemektedir. Bu, Emir mahlasıyla Türkçe ve Farsça şiiirler yazan Ömer Han'ın divanı için yazdığı dibacedir. Mecmuada dibace sonrasında onun divanı da gelmektedir. Süleyman Efendi 1881 yılında hazırladığı *Kitab-ı Divan-ı Emir Mecmuau'ş-Şuârâ-yı Asya-yı Vusta* adlı kitabında “Dibāce-i Dīvān-ı ‘Ömer Han, Emīr-i Fergāna” başlığıyla Arap harfleriyle basımını gerçekleştirmiştir (Süleyman Efendi, 1881: 2-6). Divanın transkripsiyonlu yayımının yapıldığı Türkiye'deki çalışmalarda ise dibace kısmına yer verilmemiştir (Köktekin, 2007; Kocasavaş, 2003).

Emir'in şiiirlerinin yazılış tarihi, konu kapsamı ve anlamını doğru tespit etmede dibacenin önemi büyüktür. Çünkü dibacede Ömer Han'ın siyasi hayatından ziyade onun sosyal ve edebi faaliyetleri konusunda yorumlar ve izahlar vardır. Dibace Allah'a hamd ile başlar ve hamdele kısmında bir Türkçe, iki Farsça rubai bulunur. Hz. Peygamber'in övüldüğü naat kısmında ise kısa bir mesnevi ile bir dörtlük vardır. Daha sonra ise müellif kendinden bahsetmeye başlar:

[357b/14] [...] “Ammā ba'd bu ašüfte tevsidāt rākımı ve bu perīšan ebyāt nāzımı (15) andağ beyān-ı hāl ve şerh-i mā fi'l-bāl kıılır kim vücūdım gülbünü Témür Köregen (16) gülistānının şecerisini şemeresidür. Aşālet bōstānında ‘izzet (17) bahārının āb u hevāsı terbiyeti birle baş çekip neşv ü nemā peydā kııldı. Ve hılkatım (18) nihālı kim Bābur Sultān çemeninin nevbādesidür, devlet ve saltanat (19) riyāzının nesimi rāyihāsı birle ser-sebz bolup murādım günçalarından maķşūd (20) güli açıldı [...]”

Yukarıdaki cümlelerden Ömer Han'ın kendi soyunu Babür Şah üzerinden Emir Timur'a dayandırdığı bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Dibacenin sonraki kısımlarında Ömer Han, bir hükümdar olarak ülkesini nasıl tanzim ettiğini, mazlumları koruduğunu, ne gibi imar işlerini gerçekleştirdiğini, günah evlerini bozarak medreseler kurduğunu belirtir. Devlet işlerinden artan vakitlerinde ise âlimlerin sohbetinden, fazilet ve kemalat ehlinin meclislerinden nasiplendiğini, ilimlerin ve mananın cevherlerini gönül hazinesine doldurduğunu vurgulayarak aşağıdaki rubaiye yer verir:

[358a/27] Çün ma'delet eyvānımı bünyād éttim

İhsān ile él hātırını şād éttim

[358b/1] Pes cūd u saḥā vu 'adl ile dād éttim

Andaḳ ki cihān mülkini ābād éttim

Emir, gönlünün aşk ve muhabbet zevkine istekli olduğundan aşk gazellerine olan meykinden bahseder. Gül yüzlü güzelleri, eşsiz mahbubun güzelliğinin cilvesi olarak görür ve bunun şevki ile şiirler yazdığını vurgular. Sözlerine yine şiir ile devam eder:

[358b/11] Egerçi hüş diyârında (12) ğalib érdi köñül
Cünün-ı ‘ışk u muhabbetğa rāğıb érdi köñül
Şühüd bezmide (13) peymâne-yi muhabbet içip
Müdām sāğar-ı şahbāğa t̄alib érdi köñül

Bazen büyük üstatların gazellerine tahmis ederek şiirler yazdığını belirterek şöyle der:

[358b/13] Ve gāhī üstādlar dīvānlarındın (14) birer şevk-engiz ve muhabbet-āmiz ğazel tapar érdim fi'l-hāl zevk ve şevk ifrātıdın muhammes bağlar (15) érdim. Ve her ğazeldin rengin ve taḥsīn kāfiye körer érdim, tettebbu'ıda ğazel aytur érdim. Ve çün her ebyāt (16) güherlerin ḥayāl definesidin terip ve her nazm cevherlerin endişe ḥazinesidin çıkarıp (17) zāhir kıtur érdim, fi'l-hāl 'uṭarid kalem muḥarrirler kitābet silkiğa çeker érdiler tā endek (18) fursatda varak pāreler yüzi toldı[...]

Şair şiirlerinin yazıldığı müsveddeleri başkalarından saklamasına rağmen etrafındakiler arasında bazı gazellerin meşhur olduğunu, bazen de müzik eşliğinde söylendiğini yazar. Dibacenin sonraki kısımlarından anlaşıldığına göre Emir, şiirlerini divan haline getirmeyi düşünmemiş, ancak söz cevherinin sarrafları olan kitlenin arzları üzerine Türkçe ve Farsça şiirlerini bir yerde toplamış, böylece divan meydana gelmiştir. Dibacenin sonunda bütün insanların nisyandan uzak olamadığını vurgulayarak şiirlerindeki sözlerin anlamında ve aruz vezninde yanlış ve hataların hoş görülmesini ister.

4.7. *Emir (Ömer Han) Divanı*

Dibace ve divan arasında bir boş varak bırakılmış, divan 360b – 412b varakları arasına yazılmıştır. Boş varağın üst kısmına (360a) daha sonra kurşun kalem ile *Emirî Divanı*, alt kısma ise Arap harfleriyle “Yıldız Kütüphanesi, tetkik edilmiştir, 14 Temmuz 1932” damgaları basılmıştır. Bu kısma tükenmez kalem ile *Divan-ı Emir* yazısı da yazılmıştır.

Mecmuadaki diğer divanlarda olduğu gibi burada da ilk iki sayfada baştan aşağı tezhip sanatı vardır, satır araları yaldızlı ve çiçekli, sayfa kenarları mavi ve yaldız çizgilerle çerçeveye alınmıştır. İlk tezhipli varak dışında diğer sayfaların tamamında kenarlara da şiirler yazılmıştır.

Şiirler alfabetik sıraya göre dizilmiş, ayrıca türüne göre sınıflandırılmamış, Türkçe ve Farsça şiirler karışık bir şekilde verilmiştir. Divanda yer alan toplam 239

Türkçe şiirin türlerine göre sayısı şöyledir: 180 gazel, 33 muhammes, 1 müsemmen, 1 müseddes, 24 rubai. Bununla birlikte 104 gazel, 14 muhammes, 1 müsemmen olmak üzere toplam 119 Farsça şiir de bulunmaktadır. Yazmada 413b sayfası boş iken sayfa kenarında daha sonra yazıldığı anlaşılan Zevki'nin Farsça bir gazeli vardır.

Emir Ömer Han'ın Türkçe ve Farsça şiirlerini içeren bu divanı Süleyman Efendi tarafından 1881 yılında Arap harfleriyle basılmıştır (Süleyman Efendi, 1881). İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan TY 2850 numaralı yazmada bulunan *Emir Divanı* ile *Muhabbetname* mecmuasındaki *Emir Divanı*'nın mukayeseli metni Kazım Köktekin tarafından yapılmıştır. Köktekin bu yayımına *Muhabbetname* mecmuasının *Emir Divanı*'nı içeren 360b – 412b varaklarının tıpkıbasımını da eklemiştir (Köktekin, 2007: 465-511).

4.8. *Lutfî Divanı*

Mecmuanın 421b – 446a sayfaları arasında yer alan *Lutfî Divanı* 25 varaktır. Yakın bir tarihte 421a sayfasına kurşun kalemle *Lutfî Divanı* yazılmış, her şiirin başlangıç kısmının cetvel arasına yine kurşun kalemle “+” işareti koyulmuştur. Mecmuadaki diğer divanlardan farklı olarak ilk sayfanın sadece başlık kısmında tezhip vardır. Baştan sona kadar hem cetvel içine hem sayfa kenarlarına şiirler yazılmıştır. Mecmuanın hâtime kısmındaki mesnevîde açıkça belirtildiği gibi bu divanın müstensihî Tursun Muhammed'dir. *Lutfî Divanı*'nın diğer nüshalarına nispetle eksik ve mahallî unsurların karışmış olmasıyla dikkat çeker. Divan tevhit ile başlar, ardından birer naat ve kaside gelir. Daha sonra alfabetik sıraya göre gazeller sıralanır. 238 gazel, 10 rubai, 6 tuyug, 3 kıta olmak üzere nüshada toplam 260 şiir vardır. Nüshada *Lutfî*'nin müfredleri yoktur.

Lutfî Divanı'nın mukayeseli metnini içeren Günay Karaağaç'ın çalışmasında *Muhabbetname* mecmuasındaki *Lutfî Divanı*'nın tıpkıbasımı da yer alır (Karaağaç, 1997: 735-760).

4.9. *Fuzulî Divanı Dibacesi*

Nevâî'nin ve Emir'in divanlarında olduğu gibi *Fuzulî Divanı*'nın da mukaddime mahiyetinde dibacesi vardır. Dibace mecmuanın 447b – 450a varakları arasındadır. Dibacenin ilk sayfası tezhiplidir. *Fuzulî Divanı*'nın diğer nüshalarına nispetle buradaki dibace eksiktir. Arapça şiirler kısaltılmış, bazı beyitler de atlanmıştır. Dibacenin sonunda yer alan cümle tamamlanmamıştır.

4.10. *Fuzulî Divanı*

Dibacenin ardından 450b sayfasından itibaren 490b sayfasına kadar *Fuzulî*'nin divanı bulunur. Müstensihînin adı mecmuanın hâtimesindeki şiirde Tursun Muhammed olarak geçer. Divanın ilk sayfasında başlık tezhiplidir. Kasideler yoktur, doğrudan gazellerle başlar. Alfabe sırasına göre dizilen 292 gazeli sırasıyla 2 terci-i bend, 2 müseddes, 5 muhammes, 3 murabba, 32 kıta, 69 rubai, 1 müstezad takip eder.

Mütezaddan sonra 490b sayfasında Fuzulî'nin *Şikayetname*'sinden bir parça verilmiştir. Aynı parça daha sonra mecmuanın hâtimesinden sonra 493a sayfasına tekrar yazılmıştır.

Fuzulî, Hokand Hanlığında çok sevilerek okunan bir şairdir. Emir Ömer Han, Fuzulî'nin gazellerine tahmiş etmiştir (Aslan, 2011: 48). *Emir Divanı*'nın Türkiye'deki iki nüshasının *Fuzulî Divanı* ile bir kitap içinde yer alması da Fuzulî'nin etkisini gösterir. Batı Türkçesiyle şiirler yazan Fuzulî'nin eserlerinin Doğu Türk dünyasında doğrudan Batı Türkçesiyle istinsah edilmiş olmasına rağmen nüshalarda yer yer gerek imla gerek morfolojik bakımdan Doğu Türkçesinin etkisini de görmek mümkündür. *Muhabbetname* mecmuasındaki *Fuzulî Divanı*'nda görülen Doğu Türkçesi özelliklerinden bazıları şunlardır:

1) Kelime başında t-/d- meselesinde genellikle d'li şekiller bulunurken, t'li şekiller de azımsanmayacak sayıdadır. Bu iki şeklin karışık kullanımı aynı kelimedeki dahi görülür: dofrağ دُفراغ (469a/7) ~ tofrağı توفراغی (469a/11), dökdi دوکدی (469b/16) ~ tökdi توكدی (456b/2) ~ töküldükçe توکولدکچه (459b/12), dutdın دوتدینک (477a/5) ~ tutuşdım توتوشدم (475a/21), tokunsa توقونسه (468b/9). Metinde Türkçe kelimeler için t (ط) harfinin hiç kullanılmaması da dikkat çeken özelliklerdendir.

2) Kalın sıralı kelimelerde s ünsüzü sâd (ص) yanında bazen sin (س) ile yazılmıştır: şalmış صالمش (451b/sk:8) ~ saldı سالدی (484a/9), şordum صوردوم (468a/7) ~ sormazsın سورمزسین (466b/15), savurdum ساوردوم (468a/9), sahlâ ساخلا (456b/20), suya سویه (484a/14), sınımadın سینمادین (466b/19).

3) Geniz η sesi yazımda kâf (ک) yerine her zaman ng (نگ) ile gösterilmiştir: saña (450b/9) saña بنا (451a/21), anka انا (453b/1), fakrın fakrın فاکرین (457a/15), la'linj (453a/21) la'linj لا'لینج (453a/21), yeñi یهنی (477a/8), beñzedirsın beñzedirsın (456b/sk:1), koyuñ قويونک (472b/14).

4) k/h meselesinde genellikle k'li şekiller kullanılırken yer yer h'li örnekler de vardır: çıkar (474a/14) ~ çhınca (478b/9), baqmaz (475a/6) ~ baħarken (480b/18), aħsaydı (474a/7), (475b/10), yoħ (478b/11), saħlar (478b/10).

5) ol- fiili, bazen kelime başında b- ile geçmektedir: bolur (456a/17), mähir bolsa (460a/4).

6) Kelime başında y- olan bir kelimenin Doğu Türkçesi şekli yazılmıştır: yulduz يولدوز (474a/2)

4.11. Hâtıme

Fuzulî'nin *Şikayetname*'sinden alınan parçadan hemen sonra 491a sayfasından itibaren Çağatay Türkçesiyle mensur bir metin başlamaktadır. 492b sayfasına kadar yazılan bu metin bütün mecmuanın hâtimesi niteliğini taşır. Sonda bulunan tarih kıtasında kendi adını zikreden Fazlî, hâtimenin müellifi olmalıdır.

Hâtimede çok ağdalı bir dille Emir Ömer Han övülür. Onun faziletlerinden, döneminde ilim ve edebiyatın ilerlediğinden bahsedilir. Daha sonra Ali Şir Nevâyî'nin dört divanının birbirine karışmış olduğundan esas nüshanın tespiti için Emir Ömer Han'ın buyruğu ile dönemin dört usta hattatının altı divanı istinsah ettiği belirtilir. Yukarıda zikrettiğimiz gibi mecmuada yedi divan vardır. Hâtimede Emir'in divanından bahsedilmemesi ilginç bir durumdur.

Daha sonra aynı anlatımın özeti mahiyetinde şiir vardır. “[...]larmı ‘ālīkadr şāhi” şeklinde transkripsiyonlanan üçüncü mısradaki ilk iki kelime siyah bir leke sebebiyle okunamıyor. Özbek bilim adamı Otabek Joraboyev’in kaydettiğine göre bu kısımda bulunan iki kelime özellikle siyah ile karalanmıştır. Emir Ömer Han'ın övüldüğü kısımdaki bu iki kelimenin özellikle silinmesini Osmanlı sarayında hoş görülmemesine bağlar. Silinen bu iki kelimeyi “türkī şāh” diye okur ve tüm mısra “türkī şāhlarmı ‘ālīkadr şāhi” şeklini alır. Sultan II. Mahmud'un bir halife olduğu düşünülürse bütün Türk halklarının padişahı da aslında odur. Bu unvanın küçük bir hanlığın yöneticisine verilmesi Osmanlı sarayında makbul görülmediğinden “türkī şāh” ifadesi ya Osmanlı sarayında ya da daha saraya gelmeden silinmiştir (Joraboyev, 2017: 53-54).

Ardından gelen mesnevide dört hattatın ve mecmuanın adını tespit ediyoruz. Mesneviden sonra mecmuanın 1234 yılında tamamlandığı, Mir Niyaz ve Mirza Yadigâr gibi nakkaş ve tezhip ustalarının kitabı süslediği bildirilir. Kitapta görülen yanlışların hoş görülerek düzeltilmesini umut eden müellif, rakam ile mecmuanın tamamlandığı tarihi gösterir, Türkçe ve Farsça tarih kıt'alarıyla hâtimeyi bitirir.

4.11.1. Hâtimenin Transkripsiyonu

(491a/1) Lillāhi'l-ḥamd ve'l-müsinne bu eyyām-ı bedāyi'-i niẓām hücceti fercāmda kim baht u salṭanat kevkebesini şevābet ve seyyāresi (2) cihānbānlık meşriḳıdın tulu' kılıp dehr bostāni cem'iniñ sebz bahtları ḥaḳḳığa kim bīdād sipāhi efsürdelikler (3) salur érdi, tārāc yetkürüp firuzlık nevrüzımı raiyyeti kesti, sahtī 'arşasında baş köterdi ve 'adālet (4) sipehrini āftāb 'ālem tābi aşālet matla'ıdın ṭāli' bolup cihān nüzhetgāhını eyvān-ı belend erkānında (5) cülüs şerefin iḳbālını körgüzüp ketti. Bisātını ṭarabgāhiğe iḳbāl u devlet envārıdın pertev salıp 'ināyet 'aynı (6) lem'ası birle devr ehli mefāriḳığa rāfet şehābını zıll-ı memdūdıdın sāyei terbiyet erzāni kıldı. Ve ol şehāb-ı mekrūmet reşehāti (7) -dın 'ālem çemeni ser-sebz ü ḥurrem bolup sünbül ü yāsemin tāze-rūylar ḥıṭā ve ḥoten şāhidler nergisleri dék köjüller mülki yağması (8) üçün her ṭarafdın 'işve ve kereşme āğāz kıla başladılar. Ve devlet rebī'i şubhını nesim ü şabālardın pişkār ve nāmiyeleri (9) behcet lüzüm ḳademleri birle bu gülzār lāle ve reyḥāni nev-ḥatlarığa 'ays u neşāt müjdesin yetkürdiler ve bu gülşen 'arşa (10) -sını bī-berg ü nevalarığa ṭarab u şād kāmılık şalāsın urdılar. Gülrūḥsār sākiler ü perī-dīdār şāhidler (11) gül ü lāle cām-ı rūḥ efzāsın neşāt bādesidin serşār u lebāleb kılıp rüzgār dimāğın bī-ğamlık nişānesi (12) birle şādāb u serşār kıldılar. Ve devrān çemeniniñ serv-ḳāmet gül çehreleriğe sebze ve nesteriniñ zīnet (13) -lık rengāreng ḥıl'atı birle ārā bērdiler. Ve 'ālem sevākinleri yüziğe feraḥ ve şādmānlık eşikleri açıldı. (14) Ve bu gülşenniñ cādū-nevā ḳumrılarını ve nāhid destgāh bülbülleri bu devlet

neşâtının şükranesi edâsı üçün (15) tarab gülbāngını serv-i āzād yañlıg belend āvāze kıldılar. Rūzgār dimāgi kim dehr zulmı şā'ikasıdın efsürde érđi. (16) Devlet bahārının nesimini rūh efzā revāyihidin tāze ve mu'attar boldı ve 'ālem-i kühen kim devrān külfetinin sermāsı türktāzi (17) -dın humūl ceybiniñ zāvıyesiga başın yaşurmuş érđi merħamet nevrūzı şemīmi 'atırđın dimāgi tāze bolup yana (18) başdın nev-cevānlık hıl'atının zīneti bile ārāyiş ve tarāvet taptı. Ve devrān meyħānesini bādenūşları ve dehr (19) humħānesiniñ siyeh mest ve biħūşları luţf bādesi serħōşlıgıdın tarab élgini 'işret mīnāsı gerdeniga (20) hamāyil kılıp 'ayş u neşāt dimāgını tāze kıldılar. Munıñ dék rūh-fezā bahārıda fırsat ve bu yañlıg meserret-pīrā (21) maħal sā'atıda kim kāşāneler çemeniniñ şahnı 'işret güli ve 'ayş u neşāt lālesi varaklarđn irem bāgi gülzārını (22) reşkidür ve zamāne 'arşasını bisātı kim nezāket ve leţāfet riyāhın ve sebzesini rengāreng bergleridin (23) cennet riyāzi dék hurremlık rāyihāsın meşāmıga yetkürür.

Ol sultānı's-selātin 'ālīnişān-ı (24) gerdün-medār ve ol pādşāh-ı cevān-baht ma'delet āsar ve şehriyār-i cemcāh-ı Süleymān-vikār ve şehensāh-ı Sikender-mekān (25) hazret-i Seyyid Muħammed 'Umar Bahadur Ĥan dām-ı ikbāle ve şevkete hümāyün elkābıda ve şereflik evsāfi ĥitābıda kim dānişmend 'ulemālar (491b/1) ve ĥiredmend fuzālā ve şu'aralar resā'il ve kaşā'id tertibiğe şuğl eter érdiler. Bihişt āsar maħfilde ve firdevs-i (2) 'ālimisāl mecliside mu'teber dīvānlardın özge ve i'tibār şāfhalar ġayr néme okulmas ve yazılmas érđi. Ol (3) hazretniñ kimyā eser nazarı kim rahmet āsarını maşdarıdır. Envār-ı 'adālet maţla'ı ve 'aynu'l-kemāl serçeşmesini menba'ı (4) érđi.

Bir kün 'ayn-ı 'ināyetdin bu tört dīvānleri kim Emīr Nevāyidin şevk u muħabbet dāstānidur, nazār yasatıp (5) muţāla'kılmış érđi. Çün evvelkı dīvāni Ġarā'ibü's-Şıġar ve ikinci Nevādirü's-Şebāb ve üçünçi Bedāyi'ü'l-Vesā'it (6) ve törtünçi Fevāyidü'l-Kebirdürler, muferrıka ve perişān érđi ve ġazalları hem bir birleriğe āmiziş tapıp leff ü (7) neşr müşevveş dék ol biri bu birge imtizāc birle yazılmış éken. Bu cihetdin revā körmedi kim ol tört ma'āni (8) cevāhirmi kāni bir birleridin yarak tüşüp her ġaysı bir diyār maħfilide ve her biri bir özge bilād menzilide bolġay, şol (9) sā'at fermāni 'ālī şudür tapıp devleti cenābıdağı bir neçe münşiler kim her birleri Mīr 'Alī ve Mīr 'İmād-ı zamāndurlar (10) alarını aralarđn dört cevāhir raķam ve 'uţārid ķalam kim devrān debīristānını siħrkār ve mu'ciz-niġāridurlar, (11) intihāb kılıp buyurdı kim bu dört dīvān-ı muferrıka muretdeb ü merbüt yazılıp her ġaysısı öz maħhalıda vāki' (12) bolup encām ve intizām tapķay.

Nazm:

Emīrū'l-müslimīn, Dārā-yı devrān

Ki, bardur barça sultānlarġa sultān

(13) [...]larnı 'ālīķadr şāhı

Muħallad bolġay ikbāli ilāhī

Zamāne ehli insāfiġa fāh̄ir

Ĥalāyik ‘adlıdın āsūde ĥatır

(14) ‘Adālet mülkini fermān revāsı

Celālet ŗehrini kiŗver kūŗāsı

Cihān barıça yā Rab, bar bolġay

Sa‘ādetmend ü berĥurdār bolġay

(15) Kōrüp bu tōrt ĥazānī perīŗān

Anıġ cem‘ eylemekke kıldı fermān

Cenābda bar érdi ĥōŗ kalemler

‘Uĥārid ĥāmeler zībā raġamlar

(16) Biri Tursun Muĥammed faĥr-ı eyyām

Ki kıldı defter-i evvelni itmām

Fuzūlī birle Luĥfini yazdı

Ķalem müjġanı birle çāh Ķazdı

(17) Yana bir kātibi Mirzā RaĥimĶul

Ĥatıı gül ĥāmesi minĶār-ı bülbül

İkkinçi defteriġa ĥāme sürdi

Mülāzimlerġa ĥizmet lāfin urdı

(18) Biri anıġ Muĥammed Yusūf érdi

Üçünçi defteriġa zīb bérdi

Biri kim érdi Bābā Mir Mirzā

Ķılıp tōrtünçi defter ĥatıın inŗā

(19) Yazıldı tōrt dīvān-ı Nevāyī

Ki boldı bir mücelled içre cāyı

Yana ikkisi Luĥfi vü Fuzūlī

Ki bolmıŗ ehl-i dāniŗni Ķabūlı

(20) Belī bu altı dīvān-ı kirāmī

Muĥabbetnāme yaŗlıġ boldı nāmı

Ve çün ol hâzretniñ 'azametlik salţanatı ve celâletlik (21) râfetiniñ meyâminidin şevâhid tesvidât dīvân-ı belâgat niżâm ma'ânî intizâm Emîr Nevâyî neverallâhu merķadehü bir mecmu'a (22) ma'razıda çehre açıp cilveger boldılar. Ve nuķuş-ı ğarâ'ib menķuş ğazeliyât-ı bî-nazîri ve ruķ'ât-ı dilpezîri hafâ (23) perdesidin maţlûb maħbûbı dék cemâl körgüzdi. Ol sultân-ı vâlâ burhân fermânı birle enâşır-ı erba'a dék (24) bir mekânda cem' boldı. Ve şuhûr-ı sene-yi hicrî ki miñ ikki yüz ottuz dört érdi bu altı dīvân-ı nezâket nişân (25) -niñ ma'ânî perî çehreleriñ gevherleri elfâz riştesiga çekildi. Ve fażl u kemâl-ı ma'denîdin zuhûr kılıp (492a/1) ihtimâm şüretide köründi. Ve ol husrev-i sâhibķırânnıñ cûd u mükerremetidin gülzâr suţur 'anber bahurı (2) 'aql dimâġını mu'aţtar kıldı. Ve çün hõbluķ husnıda tertîb tapķaç nîkûkâr muşavvirler ve nâdireniġâr muħarrirleriñ (3) emîzlik u gülrîzlik bile zîb ü zînetiġa muķayyed boldılar.

Meşnevî

Bar érdi bir neçe neķķâş-ı bî-ħad

(4) Bolup her ķaysı bir işķe muķayyed

Ĥuşûsen Mir Niyâz ustâd-ı mâhir

Anıñ 'ilmi édi hâzretķa zâhir

(5) Buyurdı lavķ tezhibiġa anı

Ki taħrîriġa ġayrân kıaldı Mânî

Ne gül kim çekti ol ferzâne ustâd

Aġa (6) aġsente döp Mânî vü Bihzâd

Bu dâniş birle ol ustâd-ı devrân

Ėulâm-ı ġâş u ġizmetķâr-ı sultân

(7) Muķîm ġizmet dergâh-ı şâhî

Hüner ehli nezâket destġâhı

Ve yana Mîrzâ Yâdgâr nâdireķâr kim siħr perdâz kaleminiñ âbyârlıġı ve (8) şan'at tarâz kilkiniñ yârmendliġı birle şahâyif evrâķlarıġa gülfîşanlıķ kılıp 'acâ'ib ü ġarâ'ib naķş ve nuķuş (9) -ların baġlar érdi.

Şi'r

Hüner perdâz Mîrzâ Yâdgâr ol

Bedâyi' ġâme vü şan'at nigâr ol

Serâmed ġâmesi gülpâşlarġa

(10) Kitâbet ehli vü naķķâşlarġa

Ve yana Mollā Muḥammed Emīn Nemengānī ve Muhemmed Emīn Hoḳandī ve Mollā ‘Avaż Muḥammed İstrevşeni ve Mollā ‘Avaż Muḥammed (11) Mergīnānī ve Ustād Hūdāyār nādirekār u H’āce ‘Azīm bedāye‘ nigār.

Bejt:

Kılıp taḫrīrin uşbu altı naḳḳāş

(12) Bu gülşen şafhasıge boldı gülpāş

Ve çün ol kāmīl hūner ustādlar ve nezāket güster dānālar kim bu evrāḳ (13) -nıñ saḫāyifleri gül fişān ḥāmeleri bedāyi‘i şanāyi‘idin bā-vücūd-ı nevmeşḳlık ol nev‘ zīb ü zīnet (14) bērdiler kim nāzirler dīdeleri bu nuḳūş-ı leṭāyif nigār müşāhedesidin tarāvet ve leṭāfet tapıp ve bu (15) menḳūş-ı şanāyi‘ āşār temāşāsıdın tālibler ḥātırının riyāzı ḥuzāret ve nezāret (16) zāhir kıldı. Ve andāḳ naḳşlar baḳladılar kim Bihzādınñ ḳalem-i bī-nāziri rüzgār şafhasıga mundaḳ (17) zībā şūrat naḳşını ārāste ḳılmap érdi.

Ve gül ‘uzār ḥōblar ‘arızı çemeni dēk müşḳ āşār dil-fırīb ḥaṭlar birle (18) ārāyiş temām taptı. Ve ol nādirekār hūnermendlerniñ güherbār ḥāmeleri ve bedāyi‘ nigār şanā‘yileridin (19) itmām şūretide encāmge yetti.

Bejt:

Bu zīnetler bile her ḳaysı defter

İrem bāḡını reşkidür serāser

(20) Anıñ her şafhasıdur bir gülistān

Gülistān dēme kim firdevs-i rızvān

Emīr emri bile bu altı defter

(21) Temām olğunça ḥizmet kıldı mehter

Ḳadem kim ḳoydı ḥizmet serḥādıga

Hūdā yetkürgey anıñ maḳsadıga

(22) Ne tün ḳatar ki ḥazret bendesidür

Şeb ü dergehni serefkendesidür

Bu ḥizmet sa‘yın eylerde şeb ü rüz

(23) Ne tün ārām taptı vu ne kündüz

Ümīd ma‘nā encümeniniñ hūşmendleridin ve hūşmendlik saḫāyifi (24) -niñ ma‘nā-ārālaridin oldur kim her gāḥ bu kirāmī ḥuṭūt ve bu nāmı tesvidāt kim bedāyi‘ neşim ustād (25) -lar ḳaleminiñ niḡāştesidür, ma‘nā eşer nazarlarıga manzūr bolsa bī-kerān leṭāyifleri birle mażmūn (26) güheri kim sehv ḳalem vāsıtası birle nāsiḥ

tahrîri silkide münselik bolğan bolsa cüd u ihsân (27) hazâyininin lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâ merhamet ve mihrbânlıqlar rāyiha nūküdları ve fāhire libāsları (28) birle tarāz ve ārayiṣ bērip bu ṣādef-i dūn 'ayārniḡ bī-'itibār ve haṣv inçülerin daḡiḡ-i ezmān (29) ṣayḡalı birle ṣāfā bērip ve 'amīḡ fikretleri mūntekıbı birle aḡlāt-ı nā-merbūṡ ve nā-mahmūlların (492b/1) mūṣḡ-eṣṣān suṡurları ḡisūsıdın ḡak kılıp ıṣlāḡ bērgeyler. 'Ayāzen (2) billāḡ zulmet ve ḡabāset ḡōd-pisendleri cehālet ve zālālet bādiyesini ḡōd-kām (3) -ları kim ḡāyet sefāhet ve belāhetleri birle özlerin hezeyān kelemāt ve (4) perīṣān sözleriḡa maḡrūr bolup fehmi ü dāniṣ zevraḡın butlān ve tuḡyān (5) girdābıḡa afzāl bilürler ve öz ḡayāllarından sınıḡ ḡalemi birle bī-ma'nā 'ibāretler (6) iḡtirā' kılıp nādānlıḡ kemālından muḡabbetni miḡnet ve ni'metni naḡmet yazıp (7) bī-mürüvvetlik gizliki birle elfāz ve me'ānī ḡüherlerini ciḡerlerin sorah kılır érdi, ḡolları sınıḡ ve tilleri kēsük bolḡay. Nēdin kim her ḡatre kim ḡalem ḡavvāsıdın (8) ve her ḡüheri kim devāt lehcesidin evrāḡ sāḡili bāzārıḡa yetmiṣ (9) dūridür girān-behā ve her ṣūretü kim ḡāḡır muṣavviri (10) köḡül lavḡıdın bu tesvīdāt ṣāḡāyifide (11) naḡṣ baḡlamıṣ ḡürīdür rūḡ-fezā.

(12) temmetü'l-kitāb 1234

(13) Biḡamdillāḡ ki ser tā ser yazıldı

Nevāyiniḡ kelām-ı dilkūṣāsı

(14) Bu dīvān ḡatmı tāriḡinde Fazlī

Vefā birle dédi ḡatmu'n-Nevāyī

5. Sonuç

Orta Asya hanlıkları ve Osmanlı Devleti arasında tesis edilen diplomatik ilişkiler Türk Dili ve Edebiyatı için de önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. 1810 – 1822 yıllarında Hokand Hanlığını yöneten Emir Ömer Han', 1819 yılında Osmanlı Padişahı Sultan II. Mahmud'a gönderdiği elçilik heyeti ile *Muhabbetname* isimli Türkçe divanlar mecmuasını kendisine hediye olarak göndermiştir. Sultan II. Mahmud gelen elçilik misyonu vasıtasıyla Emir Ömer Han'a Tirmizî'nin *Şemayilü'n-Nebeviyye* isimli eserinin tezhip ve nakışlarla süslenen çok güzel bir nüshasını yollamıştır. Bu nüsha günümüzde Özbekistan İlimler Akademisine bağlı Şarkşinaslık Enstitüsünün yazma eserler koleksiyonunda 7562 numara ile muhafaza edilmektedir (Hasaniy, 2018: 9).

Çalışmamıza konu olan *Muhabbetname* mecmuası Hokand Hanlığında yaşayan hattat ve nakkaş gibi mahir sanatçılar tarafından Emir Ömer Han'ın emriyle düzenlenmiştir. Kitabın Osmanlı Devletine gönderilmek üzere hazırlanmış *Bedāyi'ü'l-Bidāye* dibacesine ilave edilen kısımlar ve hâtimede yer alan bilgilerden anlamak mümkündür. Mecmuada yer alan divanların tamamı bilimsel çalışmalarda ele alınmış ise de kitaba bir mecmua özelliğini kazandıran hâtime kısmı, Nevāyî divanlarının diğer nüshalarında bulunmayan şiirleri dikkatlerden kaçırmıştır.

Sonuç olarak hâtimede yer alan bilgilere dayanarak İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan TY 5452 numaralı yazmanın, *Muhabbetname* isimli bir mecmua olduğu; içinde bulunan Nevâî'nin dört divanı ile *Lutfî*, *Fuzulî* ve *Emirî* divanlarının istinsah tarihi 1232 değil 1234 olduğu ve müstensihlerinin Tursun Muhammed, Mirza Rahimkul, Muhammed Yusuf ve Baba Mir Mirza isimli dört kişiden oluştuğu; bazı çalışmalarda Yusuf Emirî'ye ait olduğu belirtilen *Emirî Divanı*'nın dibacesinde yer alan bilgiler sayesinde mezkur divanın Yusuf Emirî'ye değil, Emir Ömer Han'a ait olduğu tespit edilmiştir.

Sonnotlar

¹ Anlatıya göre Zahirüddin Muhammed Babur, Fergana vadisinde rakiplerinden kaçarken yeni doğan bebeğini altın bir beşik içinde bırakır. Bebeği bulan Fergana ahalisi onu yetiştirerek kendilerine han olarak seçerler. Hokand hanlarının soyu bu altın beşikte bulunan Babür'ün oğluna dayanır.

² Satırın başında bulunan leke sebebiyle buradaki kelimeler silinmiştir.

Kaynaklar

- Aslan, Üzeyir. (2011). “Han Şair Emirî'nin Musammatları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 8(1), 42-51.
- Bobobekov, Haydarbek. (1996). *Kokand Tarihi*. Taşkent: Fen neşriyatı.
- Bobobekov, Haydarbek ve Hasaniy, Mahmud. (1991). *İshakhan Töre İbret, Tarih-i Fergana*. Taşkent: Kamalak Neşriyatı.
- Boltaboyev, Hamidulla. (2000). *Fitrat, Tanlangan Asarlar 2*. Taşkent: Maneviyat Neşriyatı.
- Eckmann, János. (2011). “Çağatay Edebiyatının Son devri (1800-1920)”. *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Yayına hazırlayan. Osman Fikri SERTKAYA, Ankara: TDK Yayınları, 208-243.
- Efendi, Süleyman. (1881). *Kitab-ı Divan-ı Emir Mecmuau'î 'ş-Şuârâ-yı Asya-yı Vusta*. İstanbul.
- Halfin, Naftula. (1965). *Rossiya i Hanstva Sredney Azii*. Moskova: Nauka Neşriyatı.
- Hofman, Henry Franciscus. (1969). “Amir, Muhammad Umar Han”. *Turkish Literature. A Bio-Bibliographical Survey*. Section III, Part I, Vol. 2: A-C, Utrecht.
- Joraboyev, Otabek. (2017). *Matnning Matnosti Sirlari, Mumtoz Bitiklar va Abdulla Kahhar Asarlari Tahlili Asosida*. Taşkent: Tamaddun neşriyatı.
- Kabilova, Zebo vd. (2017). *Amiriy Devon*. 1-2 Ciltler. Taşkent: Tamaddun Neşriyatı.
- Kadirova, Mahbuba. (1972). *Amiriy Devon Özbek Tilidagi Şerlar*. Taşkent: Fen Neşriyatı.

- Karağaç, Günay. (1997). *Lutfî Divanı, Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karaörs, Metin. (2006). *Alî Şîr Nevayî, Nevâdirü 'ş-Şebâb*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kaya, Önal. (1996). *Alî Şîr Nevayî, Fevâ'idü 'l-Kiber*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kocasavaş, Yıldız. (2003). *Yusuf Emîrî Divanı, Giriş-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. İstanbul: Çantay Kitabevi Yayını.
- Köktekin, Kazım. (2007). *Yusuf Emîrî Divanı, Giriş-İnceleme-Tenkitledi Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Kut, Günay. (2003). *Alî Şîr Nevayî, Ğarâ'ibü 'ş-Şığar, İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Levend, Agah Sırrı. (1958). "Türkiye Kitaplıklarındaki Nevai Yazmaları". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 6, 127-209.
- Macit, Abdulkadir. (2009). "Osmanlı Devleti ile Hokand Hanlığı Münasebetleri". *İLEM Yıllık* 4, Sayı 4, 67-81.
- Madaminov, Ahmadcon. Açilov, Ergaş ve Kabilova, Zebo. (2008). *Amiriy, Kaşingga Teguzmağil Kalamni*. Taşkent: Şark Neşriyatı.
- Mahmudov, Sherzodhon. (2020). "1864 Yılında Hokand'dan İstanbul'a Gönderilen Diplomatik Misyön". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Hokand Hanlığı Özel Sayısı, 58-74.
- Omonov, Izzatillo. (2016). "Umarhon Hukumdorligi Davrida Kokand Honligining Siyosiy, İctimoiy-İktisodiy va Madaniy Ahvoli". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nemengan Devlet Üniversitesi, Nemengan.
- Salihov, M. B. (1930). *Özbek Adabiyotiga Umumiy Bir Karaş*. Taşkent.
- Tanç, Mustafa. (1994). "Ömer Han Divanı, İnceleme-Metin". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Türkay, Kaya. (2002). *Alî Şîr Nevayî, Bedâyi 'ü 'l-Vasaat, Üçüncü Divan*. Ankara: TDK Yayınları.
- Vohidov, Şodmon. (2010). *Muhammed Hakimhan Töre, Müntehabü 't-Tevarih*. Taşkent: Yangı Asr Evladı Neşriyatı.
- Vohidov, Şodmon ve Holikova, Rahbar. (1992). *Mulla Olim Mahdum Hoji, Tarihi Turkiston*. Karşı: Nesef Neşriyatı.

Ek

Fotoğraf 1: Mecmuanın istinsah tarihin yer aldığı 492b/1 sayfası